

A közép-tiszántúli halmok neveinek tájtörténeti szempontú jellemzése

Bede Ádám

Abstract

Landscape historical characterization of the place names of kurgans in the Middle Tiszántúl region. We investigated the names of the mounds in the local area of the Körös-Maros National Park Directorate. Altogether 2335 ancient kurgans were surveyed. 982 have names (42%), but 1353 kurgans haven't got place names (58%). The mounds which use special functions (for example boundary, identification and locality role or mythic legends) have got more names. These names are also important for the landscape historical investigations, because the place names show the old boundary and agricultural relations, the late owners and local nations, the flora and fauna, the objects of the geomorphology and hidrogeography, etc. We present also the main functional and semantic types of these kurgan names.

Kulcsszavak (Keywords): halmok (mounds), kurgánok (kurgans), Közép-Tiszántúl (Middle Tiszántúl region), helynevek (place names), tájtörténet (landscape history).

Bevezetés

A halomnevek vizsgálatán keresztül képet kaphatunk az alföldi táj történeti változásairól (például egy halom tulajdonosainak soráról), a halom hajdani környezetéről, külső tulajdonságairól vagy növényzetéről (HOFFMANN 2007; KELEMEN 2008). „Legtöbbje a halom alakjáról, növényzete színéről, újabb rendeltetéséről, a rajta állt, vagy álló épületről, a közelükben létezett faluról, a terület tulajdonosáról, vagy valamelyik itt megfordult népről, történeti személyről kapta a nevét. Igen gyakori eset az is, hogy halmaink ma is ismert neve a török hódoltság alatt újra felvirágozott, nagy pástorélettel függ össze”, esetleg „bizonyos háborúk, véres események” emlékét őrzi (CSALOG 1955; CSALOG 1954: 82–83).

Anyag és módszer

A Kárpát-medencében elsősorban az Alföldön, azon belül is főként a Tiszántúlon a késő rézkortól a kora bronzkorig (3300–2500 BC) a kelet-európai (közép-ázsiai) eredetű Jamnaja-kultúra – vagy más megnevezéssel a gödörsíros kurgánok népe – meghatározó szerepet játszott (DANI–HORVÁTH 2012). Az ő emlékeik a még ma is ezerszámra megtalálható halmok. Írásunkban csak azokkal a halmokkal (kurgánokkal) foglalkozunk, melyek ehhez a kultúrkörhöz köthetők (az egyéb korszakokból származó sírhalmok, tellek, motték és teshalmok neveit itt most nem jellemezzük).

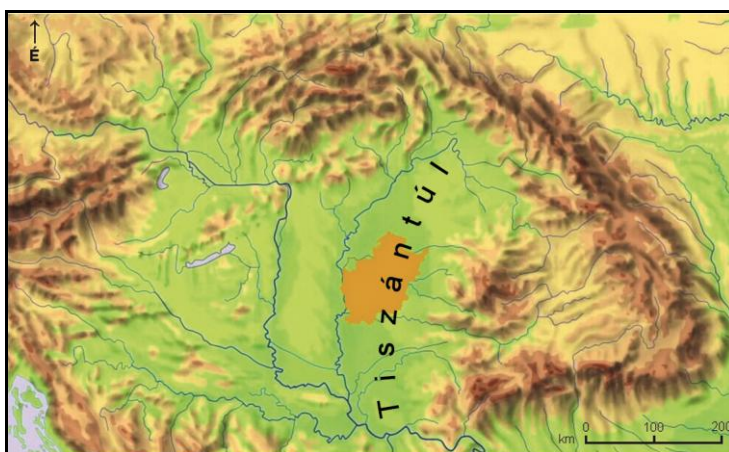
A kéziratos térképek és határjáró oklevelek mellett különösen gazdagok a földrajzinégygyűjtemények anyagai. Vizsgálati területünkön az első nagyszabású, tudatos helynégygyűjtést Pesty Frigyes végezte 1864-ben, mely során Magyarország vármegyéinek minden településére kérdőívet küldött ki, s erre a helyi értelmiség írásban válaszolt (HAJDÚ 2006). A Békés megyei gyűjtést már

kiadták (PESTY 1983), a Csongrád megyei kötet azonban még mindig kiadatlan (SZENDREY 1929). A következő nagy gyűjtési hullám az 1970-es–1980-as években a honismereti mozgalom keretében zajlott. Az egyes települések eredményei azonban nagyon eltérő színvonalúak, és kiadásuk is esetleges (HÉVVÍZI 1980; BEDE 2008a; BEDE 2008b; BEDE 2009; BEDE 2010; BEDE 2011; BEDE 2012; BEDE 2014a).

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy kutatásaink során egyetlen halomnak sem adtunk mesterségesen kitalált fantázianévet, kizárólag eredeti forrásokból és gyűjtésekből származó neveket használunk. Nem értünk egyet ugyanis azzal a nézettel, hogy ha egy halomnak nincsen neve – sokszor azért, mert nem is néztek kellőképpen utána –, akkor adni neki. Hosszútávon ez azért is gondot okozhat, mert ha időközben előkerül a halom eredeti, természetes neve, akkor már igen nehéz felcserélni a már köztudatba ivódott, rögzült, nyilvántartásba vett mesterséges névvel.

Vizsgálati területünk megegyezik a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság (KMNPI) működési területével, mely – a partiumi részek kivételével – nagyjából lefedi a Közép-Tiszántúlt is (1. ábra). Mivel egy köztisztviselő hivatalos határai adják területünket, sajnos szükségszerű, hogy – legalább is részben – mesterséges, illetve politikai határai is legyenek. Térbeli keretei vázlatosan: nyugatról a Tisza; délről a Bánságsarok, a Maros és a Csanádi-hát trianoni határvonalai; keletről a trianoni (partiumi) határvonal; északról a Kis- és Nagy-Sárrét középvonala (mely egyben Békés megye közigazgatási határvonalai is) és a Körös-hullámtér (JAKAB–DELI 2012).

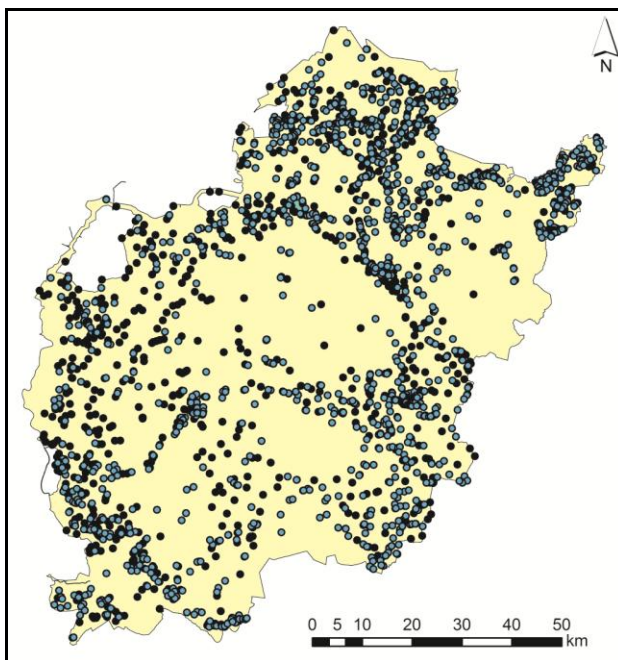
Értekezésünkben Alföld alatt a tájféldrajzi fogalomként meghatározott, kizárólag természetes (és nem politikai) határokkal rendelkező Nagyalföldet értjük. Ennek szerves része a Bánság is (Temesi- és Torontáli-Bánság), mely a tényleges Dél-Tiszántúlt jelenti. A Marostól északra a Hármaskörös és Sárrétekig a Közép-Tiszántúlt található, ettől még északabbra pedig az Észak-Tiszántúlt (a Közép- és Észak-Tiszántúlt természetesen a keleti hegylábakig a Partium is része). A mai tájértelmezés és közgondolkodás hajlandó megfeleledkezni arról, hogy a Bánság is a Tiszántúlt része, illetve megpróbálja a Tiszántúlt tájfogalmát a trianoni határok közé szorítani. Ezzel a felfogással azonban nem kívánunk azonosulni, hiszen a Tiszántúlt mint földrajzi fogalom (földrajzi név) már a középkortól – a 15. századtól – használatos (KISS 1988), és a Kárpát-medence földrajzi egységében gondolkodó, hagyományos földrajzi leírások is mind így használták e nevet és értelmezték e nagytájat (CHOLNOKY 1918; PRINZ 1926; PRINZ–CHOLNOKY 1936; KÁDÁR 1941).

1. ábra. A vizsgálati terület elhelyezkedése a Kárpát-medencében (alaptérkép: Zentai László, 1996)
Figure 1. Location of study area in the Carpathian Basin (base map by László Zentai 1996)

Eredmények és megvitatásuk

A 2335 felmért őskori kurgán közül 982 rendelkezik névvel (42%), 1353 pedig névtelen (58%) (2. ábra). (Újabb adatok előkerülésével ez az arány némileg még javulhat.)

2. ábra. A névtelen (kék) és névvel rendelkező (fekete) halmok

Figure 2. The kurgans with names (black points) and the kurgans without names (blue points)

A névtelenség általában a „jellegtelenségből” vagy „funkciótlanságból” adódik. Azokat a kis méretű, mára szétszántott halmokat, melyek már a történelmi időkben is alacsonyak voltak és nem töltöttek be különösebb feladatot – például tájékozási vagy határponti szerepet – a magyar népnyelv nemigen nevezte el. Kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy minél jellegzetesebb egy halom (jelentős méretű, régi település vagy templom állt rajta, meghatározó személy a tulajdonosa, érdekes növény terem rajta stb.), annál több a neve és annál több szóbeli hagyomány fűződik hozzá (BEDE 2014b). A legjellegzetesebb halmoknak több nevük is volt egyszerre vagy az évszázadok során cserélődtek a nevei attól függően, hogy a nép mely jellegzetességét tartotta fontosnak. S minél mélyebben ásunk egy-egy halom történetébe, annál több névre bukkanhatunk. Területünkön a legtöbb névvel a Szegvár, Mindszent és Derekegyház hármashatárán álló Ludas-halom rendelkezik – eddig húsz nevet sikerült gyűjteni innen (3. ábra) –, s nem ritkaság, hogy egy-egy halomnak nyolc-tíz vagy akár még több neve is legyen.

3. ábra. A Mindszent, Szegvár és Derekegyház hármashatárán álló Ludas-halom a Tiszántúl egyik legértékesebb halma; húsz névvel rendelkezik (Maczelka Lászlóné, 2014)

Figure 3. The Ludas-halom stands on the boundary of three settlements (Mindszent, Szegvár and Derekegyház). It is one of the most valuable kurgan in the Tiszántúl region, has twenty different names (Lászlóné Maczelka 2014)

A Tiszántúlon a *halom* földrajzi köznévi leggyakoribb történeti szinonimája a *laponyag*, mely lapos halmot jelent. A köznévi ma már nem használja ezt a szót, a 19. századig azonban a Tiszántúl központi részén teljesen általános és elterjedt kifejezés volt (TORMA 2008). A *domb* földrajzi köznévi területünkön a 19. század végéig inkább természetes, hátszerű kiemelkedést jelentett, ma már egyre inkább átveszi a *halom* szinonimaszerepét.

„Az alföldi népnek a térszíni formákra csodálatosan gazdag szótára van. A mi szemekkel alig észrevehető emelkedéseknek vagy hajlásoknak külön-külön műszavuk van, és az ezekkel jelzett helyeket könnyűszerrel feltalálják. Az utóbbi 30–40 év alatt ugyan az eke mindent nivelláló munkája nagy pusztítást vitt véghez a helyneveken is” – írta Györffy István 1922-ben (GYÖRFFY 1942: 48), és ez a folyamat napjainkra még inkább felgyorsult. Sajnos az alföldi táj 19–20. században végbement „egyenüléssel” (folyószabályozások, nagyüzemi agrártáblák kialakítása és tanyapusztítás), a természetes térformák, a vízrajz, az itt élő növény- és állatvilág ismeretének kopásával együtt a helyi közösségek tudatában a helynevek, így halomneveink is maradandó kárt szenvedtek. „Az utóbbi évszázadokban a térszín nagyobb változáson ment keresztül, mint az előbbi kilencévszázadon. Minden térszíni változás egy-egy sereg helynév halálát jelenti. [...] az Alföld lecsapolt területeinek helynévanyagából 60–70 százalék elveszett. Az eke is a kisebb térszíni különbségeket eltünteti, a név így feleslegessé válik s feledésbe megy” – folytatja a gondolatot Györffy 1927-ben (GYÖRFFY 1927). Banner János is ugyanezt fogalmazza meg a hajdani

geomorfológiai jelenségek kapcsán 1924-ben: az „eke elsimító munkája a kisebbeket teljesen eltüntette, mint ahogy a nevüknek egy részét is elszántotta az emlékezetből az idő. Nagy része tudatosan csak néhány öreg ember emlékében él. A fiatalok, ha tudnak is még néhány nevet, nem tudják az értelmét. Az öregek elmúlásával el fog tűnni a még ma meglévő is” (BANNER 1924: 17). A mai emberek számára már kevésbé vagy egyáltalán nem fontosak e nevek, hiszen nem tartoznak hozzá a mindennapjaikhoz.

Meglepő azonban, hogy ennek ellenére is találhatunk üdítő kivételeket. Vannak ugyanis halmok, melyek ma is élénken élnek egy-egy szűkebb-tágabb környék lakosainak tudatában, különösen, ha út mellett állnak vagy valamilyen legenda fűződik hozzájuk. Ilyen például a szentesieknek a Kántor-halom (4. ábra), a szegváriaknak a Sáp-halom, a makóiaknak a Fekete-halom (5. ábra), a magyarcsanádiaknak a Bekai-halom, a battonyaiaknak a Cikó-halom, a kétegyáziaknak a Török-halom vagy az elekieknek a Papi-domb (6. ábra). Ezeket a halmokat a környéken lakók közül jóformán mindenki ismeri és számon tartja.

A halomnevek annak ellenére, hogy egyes időszakokban gyakran cseréltek gazdát és nagy részük személynévi eredetű, meglepő állandóságot mutatnak; köszönhető ez elsősorban speciális funkcióiknak: határponti szerep és tájékozódás (PÁSZTOR 2012).

4. ábra. A szentesi Kántor-halom (Bede Ádám, 2008)

Figure 4. The kurgan called Kántor-halom in Szentes (Ádám Bede 2008)

5. ábra. A Fekete-halmot Makó környékén mindenki ismeri (Bede Ádám, 2014)

Figure 5. In the vicinity of Makó everybody knows the Fekete-halom kurgan (Ádám Bede 2014)

6. ábra. A Papi-domb Elek és Kétegyháza határán áll (Bede Ádám, 2008)

Figure 6. The mound called Papi-domb now stands on the boundary of two settlements, Elek and Kétegyháza (Ádám Bede 2008)

A vizsgálati terület halomneveinek legfőbb funkcionális-szemantikai típusai

Az alábbiakban igyekszünk tájtörténeti szempontból bemutatni a Közép-Tiszántúl halomneveinek gazdagságát és sokszínűségét. Megpróbáljuk a legjellemzőbb példákat felsorakoztatni, úgy, hogy minden tájegységet érintsünk. (Amennyiben egy halom egyszerre több település határához is tartozik, zárójelben csak az egyik települést említjük meg. A felsoroláshoz csak beazonosított, helyhez köthető neveket használunk.)

Területünk leggyakoribb halomnevei a *Nagy-halom*, *Kis-halom*, *Kettős-halom*, *Fekete-halom*, *Zöld-halom*, *Hegyes-halom*, *Hármas-halom*, *Hármashatár*, *Hármashatár-halom*, *Határ-halom*, *Farkas-halom*, *Nádas-halom*, *Ásott-halom*, *Lyukas-halom* stb. E nevek az egész Tiszántúlon elterjedtek.

Igen gyakoriak még a *Kettős-halom* és *Két-halom* nevek különböző kombinációi és változatai. Általában azokat a halmokat nevezik így, melyek a legtöbb esetben közvetlenül egymás mellett („párban”) állnak és hasonló nagyságúak, habitusúak. Például: *Décei-Kettős-halom* (Szarvas), *Ecséri-Kettős* (Szentés), *Gorzsai-Két-halmok* (Hódmezővásárhely), *Két-Batidai-halmok* (Hódmezővásárhely), *Két-Kis-halom* (Gyomaendrőd), *Kettős-Jángori-halmok* (Makó), *Kettős-Szék-halom* (Gyomaendrőd), *Királysági-Kettős-halmok* (Szentés), *Korhányi-Kettős-halom* (Mártély), *Mártélyi-Két-halom* (Mártély), *Rác-Tőkei-Kettős-halom* (Szentés-Nagytóke), *Szénási-Kettős-halom* (Nagyszénás).

A nagyobb halmok mellé vagy közelébe sok esetben egy kisebb halmot is emeltek. E halompárok neveit a néprajz rendszerint egy *Nagy-* és egy *Kis-* jelzővel, előtaggal látja el. Ilyenek például: *Nagy-Botos-halom* és *Kis-Botos-halom* (Nagykamarás), *Nagy-Bőve-halom* és *Kis-Bőve-halom* (Hódmezővásárhely), *Nagy-Korsós-halom* és *Kis-Korsós-halom* (Hódmezővásárhely), *Nagy-Koszorús* és *Kis-Koszorús* (Szentés), *Nagy-Maté-halom* és *Kis-Maté-halom* (Békés), *Nagy-Nádas-halom* (Szentés) és *Kis-Nádas-halom* (Nagymágocs), *Nagy-Őr-halom* és *Kis-Őr-halom* (Dévaványa), *Nagy-Sáp-halom* és *Kis-Sáp* (Szegvár), *Nagy-Seprű-halom* és *Kis-Seprű-halom* (Fábiánsebestyén), *Nagy-Téglási-halom* és *Kis-Téglási-halom* (Eperjes), *Nagy-Ürmös-halom* és *Kis-Ürmös-halom* (Hódmezővásárhely).

Előfordul olyan eset, mikor a név magára a halomra vagy a halom valamelyik szinonimájára utal: *Halom* (Geszt, Pitvaros, Székkutas), *Laponyag* (Dévaványa), *Laponyag-halom* (Békés, Szentés, Vésztő), *Laponyagos-halom* (Geszt), *Kis-Laponyag-halom* (Szentés), *Korhány-halom* (Füzesgyarmat, Hódmezővásárhely, Körösladány, Szeghalom), *Domb* (Csorvás, Gyomaendrőd, Pitvaros, Szentés, Újkígyós), *Döböröcsök-halom* (Óföldsék), *Királysági-Döböröcsök* (Eperjes).

A közvetlenül egymás mellett vagy egymás közelében álló halmok számára is utalhatnak a nevek: *Két-halom* (Dévaványa, Hódmezővásárhely, Mindszent, Nagykarász, Nagymágocs, Óföldsék), *Két-laponyag* (Békés), *Kettős-halom* (Füzesgyarmat, Kétegyháza, Szeghalom, Szentés), *Kettes-halom* (Méhkerék), *Kettős* (Békésszentandrás, Szentés), *Hármas-halmok* (Békésszentandrás), *Hármas-halom* (Geszt), *Őt-halom* (Székkutas), *Hat-halom* (Kübekháza), *Hét-halom* (Hódmezővásárhely), *Hét kis halom* (Árpádhalom).

A halmok méretét sokféleképpen kifejezhetik a nevek: *Kis-halom* (Békés, Békéssámsón, Békésszentandrás, Hódmezővásárhely, Kardoskút, Mezőberény, Örménykút, Szarvas, Székkutas, Szentés, Zsádány), *Kis-halmocská* (Gyula), *Kis-domb* (Dévaványa), *Kis-Apró-halom* (Fábiánsebestyén), *Apró-halmok* (Árpádhalom), *Törpe-halom* (Mindszent), *Nagy-halom* (Apátfalva, Árpádhalom, Békés, Deszk, Geszt, Hódmezővásárhely, Kétegyháza, Kiszombor, Medgyesegyháza, Mezőberény, Mezőgyán, Mezőkovácsháza, Mindszent, Nagykarász, Pitvaros, Szentés, Vésztő), *Nagy-domb* (Csanádpalota, Mezőberény), *Magas-halom* (Gyomaendrőd), *Alacsony-halom* (Gyomaendrőd).

A halmok alakjáról és egyéb külső jellemzőiről (például színéről) is árulkodnak a nevek: *Hegyes-halom* (Eperjes, Földeák, Gerendás, Kétegyháza, Kiszombor, Kondoros, Nagytőke, Szentes, Vésztő), *Gál-féle-Hegyes-halom* (Mindszent), *Hegyes-domb* (Zsadány), *Hegyes* (Gyula, Hódmezővásárhely), *Felhegyes* (Makó), *Lapos-halom* (Békés, Gyomaendrőd, Kiszombor), *Kerek-halom* (Békés, Székkutas), *Hosszú-halom* (Békés), *Kalap-halom* (Vésztő), *Kosár-halom* (Mártély, Szeghalom), *Lepény-halom* (Gyomaendrőd), *Fekete-halom* (Békés, Békésszentandrás, Dombegyház, Fábiánsebestyén, Geszt, Gyula, Makó, Mártély, Mindszent, Szabadkígyós, Szentes, Újkígyós), *Gorzai-Fekete-halom* (Hódmezővásárhely), *Komlói-Fekete-halom* (Tótkomlós), *Pusztai-Fekete-halom* (Székkutas), *Tarcsai-Fekete-halom* (Csárdaszállás), *Zöld-halom* (Biharugra, Csabacsúd, Hódmezővásárhely, Királyhegyes, Nagyszénás, Örménykút, Szarvas, Szeghalom, Szentes), *Zöld-laponyag* (Gádos, Tótkomlós), *Zöld-domb* (Derekegyház).

Kincskeresés vagy egyéb antropogén vagy természetes bolygatás emlékei maradtak fenn a következő nevekben: *Asott-halom* (Csárdaszállás, Gyomaendrőd, Hódmezővásárhely, Körösladány, Szeghalom), *Lyukas-halom* (Füzesgyarmat, Gyomaendrőd, Gyula, Körösladány, Makó), *Rác lyuka* (Lőkősháza), *Rókalyuk-halom* (Geszt), *Rókás-halom* (Mezőberény), *Vágot-halom* (Deszk, Hódmezővásárhely, Makó, Zsadány), *Vermes-halom* (Derekegyház, Hódmezővásárhely, Körösladány), *Pince-halom* (Gyula).

A halom környezetének felszíni formái és talajviszonyai is megjelennek a nevekben: *Partos-halom* (Kevermes), *Orom-halom* (Szegvár), *Nagyorom-halom* (Fábiánsebestyén), *Bódis-háti-halom* (Mezőberény), *Erdő-háti-halom* (Békéssámsón), *Fehér-háti-laponyag* (Bélmegyer), *Györk-éri-part-halom* (Körösladány), *Homok-halom* (Csanádpalota, Hódmezővásárhely, Pitvaros), *Cigány-homok-halom* (Pusztaothlaka), *Szikes-halom* (Kardoskút), *Szik-halom* (Dévaványa).

A régi vízrajz emlékei is visszaköszönnek a nevekben, hiszen a halmok szoros összefüggést mutatnak az egykori hidrogeográfiai viszonyokkal: *Bús-éri-laponyag* (Szentes), *Nyálas-éri-halom* (Derekegyház), *Csíkos-éri-laponyag* (Eperjes), *Cigány-éri-halom* (Szeghalom), *Fenek-ér-halom* (Túrkeve), *Nagy-ér-halom* (Szeghalom), *Pap-erei-halom* (Hódmezővásárhely), *Ludas-fő-halom* (Mindszent), *Forrás-halom* (Pusztaföldvár), *Bű-fok halma* (Békés), *Hajdú-völgy-halom* (Csorvás), *Ecseg-tó-halom* (Ecsefalva), *Kék-tó-halom* (Szeghalom), *Fehér-tó-halom* (Kardoskút), *Sós-tó-halom* (Makó), *Sós-tó-parti-halom* (Székkutas), *Kér-szigeti-Sár-tó-halom* (Dévaványa), *Szék-halom* (Körösnagyharsány), *Szék-halmok* (Békés), *Szék-laponyag* (Füzesgyarmat), *Kakasszék-halom* (Székkutas), *Jerczi-dérék-halom* (Sarkad), *Tavaszi-réti-halom* (Gyula), *Sár-rét-halom* (Körösladány), *Sió-halom* (Gyula), *Lapály-laponyag* (Köröstarcsa), *Csótlaposi-domb* (Vésztő), *Török-szigeti-domb* (Békés), *Alföldi-zug-halom* (Hódmezővásárhely).

A nevek által a halmokat körülvevő vagy a felszínüket borító növényzetről is képet kaphatunk: *Bodzás-halom* (Mezőberény, Vésztő), *Bokros-halom* (Ecsefalva), *Burjányos-halom* (Sarkad), *Édes-halom* (Körösladány), *Nádas-halom* (Békésszentandrás, Deszk, Medgyesegyháza, Nagyszénás, Szentes), *Nádas-hegy* (Hódmezővásárhely), *Piponya-halom* (Szentes), *Pöcörcés-halom* (Kardoskút), *Seprű-halom* (Fábiánsebestyén), *Székes-halom* (Körösújfalú), *Szil-halom* (Szentes), *Szilvás-halom* (Zsadány), *Szörfüves-halom* (Gyomaendrőd), *Ször-halom* (Csabacsúd, Dévaványa, Szarvas, Székkutas), *Töviskes-halom* (Biharugra, Gyula, Nagykamarás, Zsadány), *Ürmös-halom* (Hódmezővásárhely), *Ürmös-domb* (Köröstarcsa), *Ürm-halom* (Csabacsúd).

A környező területek egykori mezőgazdasági művelési ágait is megőrkítették e nevek: *Árpa-halom* (Fábiánsebestyén), *Dinnyés-halom* (Békésszentandrás, Szentes), *Dinnye-halom* (Hódmezővásárhely), *Dinnye-szög-halom* (Földeák), *Dinnye-domb* (Békéscsaba), *Hosszú-rét-halom* (Geszt), *Káposztás-halom* (Dévaványa), *Kaszáló-domb* (Mártély), *Mák-halom* (Köröstarcsa), *Hagymás-kert dombja* (Körösnagyharsány), *Nagykerti-halom* (Békés), *Ókerti-halom* (Mezőberény), *Répás-halom* (Hódmezővásárhely, Szentes), *Rozsos-domb* (Kevermes), *Szántó-halom* (Makó, Szentes), *Szőlőkerti-domb* (Zsadány), *Szőlő-halom* (Makó), *Szőlő-hegy* (Hódmezővásárhely,

Végegyháza), *Tarló-domb* (Vésztő), *Tök-halom* (Derekegyház, Hódmezővásárhely, Maroslele, Vésztő).

Az állatvilág is megjelenik a halomnevekben: *Atka-halom* (Vésztő), *Bibic-halom* (Gyula), *Bogáros-halom* (Dévaványa), *Bogáros-laponyag* (Dévaványa), *Csik-laponyag* (Eperjes), *Csuka-halom* (Bucsa, Füzesgyarmat), *Csukás-halom* (Csárdaszállás), *Darvas-halom* (Hódmezővásárhely), *Gödény-halmok* (Óföldrék), *Héja-halom* (Hódmezővásárhely), *Kullancsos-halom* (Szentés), *Nyúl-domb* (Kübekháza), *Róka-domb* (Lökösháza), *Kis-Rókás-halom* (Mezőberény), *Sas-halom* (Csorvás, Gyomaendrőd, Újkígyós), *Trücsök-halom* (Mezőberény).

Halomneveink az állattenyésztés, a hajdani pusztai állattartás változatos nyelvméltékei is: *Bika-halom* (Békésszentandrás, Csanádalberti, Telekgerendás), *Bikás-halom* (Vésztő), *Csikós-halom* (Eperjes, Körösladány), *Csorda-halom* (Dévaványa), *Csordás-halom* (Újkígyós), *Csobán-halom* (Makó), *Terelő-halom* (Szentés), *Disznó-halom* (Szentés, Vésztő), *Gané-halom* (Derekegyház, Gyula), *Hatvantulkos-laponyag* (Mezőtúr), *Három juhász halma* (Geszt), *Három serke laponyag* (Békésszentandrás), *Marhás-halom* (Bélmegeyer), *Poros-állási-halom* (Fábiánsebestyén), *Nagy-állási-halom* (Gyula), *Aklos-laponyag* (Szeghalom), *Meny-akol-halom* (Vésztő), *Szállás-halom* (Vésztő), *Tinó-kúti-halom* (Derekegyház), *Kis-kút halma* (Tótkomlós), *Istálló-domb* (Gyomaendrőd), *Dög-halom* (Mezőberény), *Dög-laponyag* (Békésszentandrás), *Kis-Dögös-halom* (Gyomaendrőd), *Döggút-halom* (Nagyszénás).

A régi vagy még ma is fennálló határviszonyokról is felvilágosítást adnak e nevek: *Határ-halom* (Derekegyház, Makó, Mindszent, Nagymágocs, Szentés), *Határ-laponyag* (Füzesgyarmat, Nagytőke), *Határ-domb* (Gyula, Kétegyháza, Kiszombor), *Két-határ-halom* (Nagykamarás), *Kettőshatár* (Szentés), *Hármas-halom* (Battonya, Derekegyház, Dombegyház, Mindszent, Szegvár, Székkutas, Szentés, Tótkomlós), *Hármashatár* (Békésszentandrás, Dombegyház, Eperjes, Füzesgyarmat, Hódmezővásárhely, Székkutas, Szentés), *Hármashatár-halom* (Dombegyház, Gádoros, Gyula, Gyomaendrőd, Hódmezővásárhely, Nagykararás), *Három-határ-halom* (Battonya, Csanádapáca), *Hármashatár-domb* (Székkutas), *Négyeshatár-halom* (Dombegyház), *Négyes-halom* (Mezőhegyes), *Kis-határ* (Gyomaendrőd), *Nagy-határ* (Makó), *Hegyes-határ* (Pusztatotlaka, Szentés), *Szeg-határ* (Füzesgyarmat), *Szegelet-határ* (Székkutas), *Világos-határ* (Nagyszénás), *Jel-domb* (Tótkomlós), *Perlő-domb* (Tótkomlós), *Déhusz* (Lökösháza), *Trianoni-halom* (Dombegyház).

Őskori települések vagy későbbi erődítmények nyomait is felfedezhetjük halomneveinkben: *Tűzköves-halom* (Szentés), *Fábián vára* (Csárdaszállás), *Tető-vár* (Hódmezővásárhely).

A halomnevek sajátos vonása, hogy a középkori falvak, települések neveit máig megőrizték, melyek közül több egyházas hely is volt, patrocíniumi névvel. Ilyenek például: *Dombegyház-halom* (Dombegyház), *Szentgyörgy-halom* (Szegvár), *Szentjános halma* (Csárdaszállás), *Szentlászló halma* (Szentés), *Szentmihály-halom* (Szentés).

A halmok nevei gyakran középkori templomhelyekre utalnak: *Egyház-halom* (Ecsegfalva), *Egyház* (Gyomaendrőd), *Csonkaegyház* (Mindszent), *Szentegyház* (Biharugra), *Pusztatemplom-halom* (Fábiánsebestyén), *Templom-halom* (Csanádapáca), *Templom-domb* (Kardoskút, Makó, Óföldrék), *Templomhely* (Szeghalom), *Kápolna-halom* (Földrék, Gyula, Körösújfalú, Székkutas), *Kápolna* (Szabadkígyós), *Kaplonka* (Gyomaendrőd), *Szénási-Kápolna-halom* (Nagyszénás), *Kápolnás-halom* (Nagytőke, Újkígyós), *Kolostor-domb* (Dombegyház), *Klastrom-domb* (Csanádapáca), *Téglás-halom* (Gyula), *Téglás-laponyag* (Békéssámson), *Köves-halom* (Körösladány, Szeghalom), *Kövecses-halom* (Csárdaszállás), *Kő-halom* (Dévaványa, Gyomaendrőd), *Kő-domb* (Szentés), *Kő-domb-halom* (Bucsa), *Kő-pince-laponyag* (Szeghalom), *Kosztolickó* (Végegyháza), *Mecset-halom* (Orosháza), *Imádkozó-halom* (Hódmezővásárhely).

Középkori faluhelyek emléket őrzik e nevek: *Telek-halom* (Csanádpalota, Körösújfalú, Sarkadkeresztúr, Szeghalom), *Telki-halom* (Gyomaendrőd), *Teleki-domb* (Tótkomlós), *Telek* (Órménykút), *Megyer-Telek-halom* (Bélmegeyer), *Nagyteleki-domb* (Bélmegeyer).

A nevek régi vagy ma is fennálló temetőre, temetkezésre, tömegsírra is utalhatnak: *Temető-halom* (Békés, Csárdaszállás, Füzesgyarmat, Geszt, Hódmezővásárhely, Medgyesegyháza, Szentes), *Kajáni-Temető-halom* (Szentes), *Temető-laponyag* (Körösladány), *Temető-domb* (Derekegyház, Pusztatölke), *Makra temetője* (Székkutas), *Temető* (Zsadány), *Kriptály-halom* (Dombegyház), *Kolerás* (Gyula), *Test-halom* (Szentes).

Népek nevei is felfedezhetők olykor egy-egy halomnévben: *Besenyő-halom* (Szentes), *Demla-domb* (Kétegyháza), *Görög-halom* (Vésztő), *Oláh-halom* (Gyomaendrőd, Mezőberény), *Rác-halom* (Nagytóke), *Szász-halom* (Nagytóke), *Tatár-halom* (Gyula, Hódmezővásárhely, Lőkősháza, Szegvár), *Tót-laponyag* (Füzesgyarmat), *Török-halom* (Kétegyháza, Mezőberény), *Zsidó-halom* (Mindszent), *Zsidó-domb* (Battonya).

Gyakori még, hogy a halmot a később rajta vagy közvetlenül mellette emelt építményről vagy épületről nevezik el: *Akasztófa-halom* (Biharugra, Geszt), *Akasztófa-hegy* (Makó), *Akasztó-halom* (Békés, Dévaványa, Kertészsziget), *Akasztó-domb* (Szentes), *Balta-kereszt-halom* (Battonya), *Csárda-halom* (Dombegyház), *Csőszház-halom* (Nagykamarás), *Filagória* (Gyula), *Iskola-halma* (Dombegyház), *Iskola-domb* (Nagykamarás), *Jégvermi-halom* (Békés), *Kálvária-halom* (Elek, Szentes), *Kálvária-domb* (Gyula, Makó, Szentes), *Kálvária* (Békésszentandrás), *Lövész-domb* (Kétegyháza), *Lövő-domb* (Nagytóke), *Mikecz-féle-csárda-halom* (Fábiánsebestyén), *Parti-földház-halom* (Vésztő), *Serház-halom* (Hódmezővásárhely), *Szentesi út halma* (Szarvas), *Tanya-halom* (Kiszombor), *Tanyás-halom* (Szegvár), *Vas-kapu-halom* (Nagyszénás).

A leggyakoribb eset, mikor a halom a nevét egykori birtokosáról vagy valamely környékbeli személytől vette: *Alajos halma* (Nagymágocs), *Bozó-féle-halom* (Mindszent), *Farkas halmi* (Geszt), *Fodor-féle-domb* (Kevermes), *Kis Elek-halom* (Békésszentandrás), *Kisházi Vince dombja* (Kunágota), *Kis Kovács János-domb* (Mártély), *Kis Laci-halom* (Mindszent), *Kovács Péter halma* (Vésztő), *Kunszabó-domb* (Kevermes), *Livius-halom* (Battonya), *Makra halmi* (Székkutas), *Marczibány-halom* (Dombegyház), *Mészárosné-halom* (Szegvár), *Mikecz halmi* (Szentes), *Mikó halma* (Gyula), *Mózes-halom* (Kardoskút), *Nagy Mihók halma* (Szentes), *Nagy Viktor bácsi dombja* (Biharugra), *Papné halma* (Szarvas), *Salamon halma* (Hódmezővásárhely), *Sinai-hegy* (Kevermes), *Tóth Ferkó-halom* (Mindszent), *Tóth Miska-halom* (Kiszombor), *Túri István dombja* (Dombegyház), *Vágiék dombjuk* (Csorvás).

Néhány foglalkozásnév is feltűnik a halomnevekben: *Mihály deák-halom* (Mezőhegyes), *Miklós deák-halom* (Örménykút), *Vas doktor halma* (Dévaványa), *Halász-halom* (Hódmezővásárhely), *Jegyző-domb* (Mezőgyán), *Kántor-halom* (Körösladány, Szegvár, Szentes), *Pap-halom* (Körösladány), *Pap-domb* (Kevermes), *Papi-domb* (Elek), *Papok hegye* (Füzesgyarmat).

A népi vallásossággal és hiedelemvilággal vannak kapcsolatban a következő nevek: *Boszorkány-halom* (Mindszent), *Bódisné halma* (Békés), *Égető-halom* (Békés), *Ördögégető* (Biharugra), *Búcsú-halom* (Kardoskút).

Egyelőre megfejtetlen eredetű, érdekesebb halomnevek: *Fenekörke-halom* (Túrkeve), *Fürke-halom* (Hódmezővásárhely), *Kapcsazárító* (Békés), *Kurva-laponyag* (Örménykút), *Mirmidó-halom* (Nagytóke), *Porrúgó-halom* (Gyula), *Sasfészek* (Gádoros), *Sütött-halom* (Füzesgyarmat), *Szaros-halom* (Makó), *Terítő-halom* (Hódmezővásárhely), *Törött-halom* (Földeák) stb.

További érdekesség, hogy területünk 18–20. századi román (oláh), szerb (rác) és szlovák (tót) nemzetiségei hogyan nevezték el a halmokat (magyar átírással): *Bemi* (Lőkősháza), *Blizanica* (Deszk), *Brecska* (Szarvas), *Cselszapa* (Medgyesegyháza), *Dedenkó* (Orosháza), *Halom od Palote* (Pitvaros), *Holerasi* (Gyula), *Holumbu csel Krepát* (Csanádpalota), *Holumbu csel Szfinta* (Csanádpalota), *Holumbul lupului* (Kétegyháza), *Kosztolickó* (Végyegyháza), *Kudelná Unka* (Battonya), *Mnatyele* (Nagykamarás), *Pavel* (Gyula), *Pikét* (Dombegyház), *Popina* (Battonya), *Rline Unka* (Battonya), *Velika Unka* (Deszk), *Vrske* (Pitvaros), *Vrsok pri Kratinach* (Pitvaros), *Zsivityova Unka* (Deszk). Német (sváb) halomnév is akad: *Pferner Hügel* (Elek).

Az idegen eredetű személyek nevei a későbbi magyar névadási gyakorlat halomneveiben is előfordulnak: *Ancsin Pista dombja* (Gerendás), *Bárbolova-halom* (Battonya), *Bartus-halom* (Szarvas), *Cicvárszka-halom* (Battonya), *Czibula-halom* (Szarvas), *Deákova-halom* (Battonya), *Keglovics-domb* (Gerendás), *Kriván-halom* (Pitvaros), *Maczonkai-domb* (Örménykút), *Marinka-halom* (Szarvas), *Popova-halom* (Battonya), *Skorka-halom* (Szarvas), *Stirbicov-halom* (Tótkomlós), *Strenda-halom* (Gyomaendrőd), *Szerbán-halom* (Magyarcsanád), *Sztankó-halom* (Kiszombor), *Vadaszán-domb* (Battonya), *Vaszko-halom* (Gyomaendrőd), *Velki-halom* (Szarvas), *Vranissova-halom* (Battonya), *Zahorec-halom* (Örménykút), *Zima-halom* (Szarvas), *Zsibrik-domb* (Végegyháza).

Köszönetnyilvánítás

Itt szeretném megköszönni Sümegi Pálnak, Czukor Péternek Csathó András Istvánnak és Maczelka Lászlónénak hasznos és érdemi tanácsait, Tirják Lászlónak, Bánfi Péternek, Sallainé Kapocsi Juditnak és Greksza Jánosnak pedig a háttértámogatást.

A kutatást a NKFIH PD típusú, 121126 azonosítójú posztdoktori ösztöndíj támogatta.

Irodalom

- BANNER János 1924: Adatok a békési határ XVIII. századbeli vízrajzához. *Föld és Ember* 4: 17–21.; vagy: BANNER János 1972: *Öt békési tanulmánya*. Bibliotheca Bekesiensis 7. Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola, Békéscsaba. 59–67.
- BEDE Ádám 2008a: A Csongrád megyei helynévgyűjtések eddigi eredményei. – Achievements of place-name collections in Csongrád county. In: Bölskei Andrea, N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 74–85., 653.
- BEDE Ádám 2008b: *Szentes halmjai*. – *Mounds of Szentes*. Szentesi Műhely Füzetek 10. Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára, Szentes. 110 p.
- BEDE Ádám 2009: Beszámoló a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság Csongrád megyei halmainak 2007. évi felméréséről. – Account of mound survey in 2007 in the parts of Csongrád county belonging to the Körös-Maros National Park Directorate. *Crisicum* 5: 7–27.
- BEDE Ádám 2010: Beszámoló a Csanádi-hát halmainak felméréséről. – Account of mound survey in East Csanád (Békés County, Hungary). *Crisicum* 6: 7–31.
- BEDE Ádám 2011: Beszámoló a Békési-hát halmainak felméréséről. – Report of mound survey in the Central Békés region (Békés County, Hungary). *Crisicum* 7: 7–33.
- BEDE, Ádám 2012: Report on the survey of the mounds of the Kis-Sárrét in Békés County. – Beszámoló a Békés megyei Kis-Sárrét halmainak felméréséről. *Archaeological Investigations in Hungary 2010*. – *Régészeti kutatások Magyarországon 2010*: 55–73.
- BEDE Ádám 2014a: Beszámoló a Békés megyei Nagy-Sárrét halmainak felméréséről. – Report of mound survey in the Nagy-Sárrét region (Békés County, Hungary). *Crisicum* 8: 17–43.
- BEDE Ádám 2014b: Halmokhoz fűződő történeti és hiedelemmondák a Közép-Tiszántúlon. – Historical legends and superstitions about the mounds of the Middle-Transztisza Region. *Belvedere Meridionale* 26(3): 104–116.

- CHOLNOKY Jenő 1918: Magyarország hegy-, vízrajza és települései. In: Lóczy Lajos (szerk.): *A Magyar Szent Korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. 44–85.
- CSALOG József 1954: Az alföldi halomkutatás. *Múzeumi Híradó* 4: 82–85.
- CSALOG József 1955: Mit rejtene a kúnhalmok? *Viharsarok* 11(188, augusztus 11.): 4.
- DANI János, HORVÁTH Tünde 2012: *Óskori kurgánok a magyar Alföldön. A Gödörsíros (Jamnaja) entitás magyarországi kutatása az elmúlt 30 év során. Áttekintés és revízió*. Archaeolingua Alapítvány, Budapest. 215 p.
- GYÖRFFY István 1927: Helyneveink gyűjtése. *Magyar Nyelv* 23: 111–115.
- GYÖRFFY István 1942: Kúnhalmok és telephelyek a karcagi határban. In: GYÖRFFY István: *Magyar nép – magyar föld*. Turul könyvek. Turul Szövetség Könyv- és Lapterjesztő Kft., Budapest. 46–49.; vagy: In: GYÖRFFY István 1983: *Alföldi népiélet. Válogatott néprajzi tanulmányok*. A magyar néprajz klasszikusai. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 262–266.; vagy eredetileg: GYÖRFFY István 1921: Kúnhalmok és telephelyek a karcagi határban. *Föld és Ember* 1: 59–62. és GYÖRFFY István 1922: A térszíni formák nevei az Alföldön. *Magyar Nyelv* 18: 66–68.
- HAJDÚ Mihály 2006: Pesty Frigyes helynévgyűjtésének megjelentetése. – Publishing the place-name collection of Frigyes Pesty (1864). *Névtani Értesítő* 28: 205–215.
- HÉVVÍZI Sándor 1980: A Békés megyében megindult helynévgyűjtésről és az eddig megjelent névtani munkákról. *Névtani Értesítő* 3: 84–86.
- HOFFMANN István 2007: *Helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Könyvkiadó, Budapest. Második kiadás. 180 p.
- JAKAB Gusztáv, DELI Tamás 2012: A Dél-Tiszántúl természetföldrajzi viszonyai. Jakab Gusztáv (szerk.): *A Körös-Maros Nemzeti Park növényvilága*. A Körös-Maros Nemzeti Park természeti értékei 1. Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság, Szarvas. 26–33.
- KÁDÁR László 1941: *A magyar nép tájszólása és Magyarország tájnevei*. A magyar táj- és népismeret könyvtára 3. Országos Táj- és Népkutató Intézet, Budapest. 23 p.
- KELEMEN Csilla 2008: Az Alföld piramisai? A kúnhalmok névhistoriája. *Élet és Tudomány* 63: 82–83.
- KISS Lajos 1988: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest. Második, javított és bővített kiadás. 821, 822 p.
- PÁSZTOR Éva 2012: A halmok neveinek szerkezeti felépítéséről és változási hajlandóságáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 101–109.
- PESTY Frigyes 1983: *Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. Pesty Frigyes helynévtárából*. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 11. Békés megyei Tanács V. B. Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága, Békéscsaba. 230 p.
- PRINZ Gyula 1926: *Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása. I. Magyarország földjének származása, szerkezete és alakja*. Tudományos Gyűjtemény 15. Danubia, Pécs. 202 p.
- PRINZ Gyula, CHOLNOKY Jenő 1936: *Magyar föld – magyar faj. I. Magyar földrajz. Magyarország tájrajza*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 394 p.
- SZENDREY Akos 1929: Csongrádmegyei helynevek. *Népünk és Nyelvünk* 1: 231–236.
- TORMA István 2008: Laponyag. (Tiszántúli halmok sajátos elnevezése). – Laponyag. A peculiar name of hillocks in the Trans-Tiszanian region. In: Bölcskei Andrea, N. Császi Ildikó (szerk.): *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 272–277., 676.

Author's address:

Bede Ádám
H-6781 Domaszék
Bojárhalom, 597. tanya
E-mail: bedeadam@gmail.com